

Historiens bevegelseslov

EINAR ØVERENGET, FILOSOF

Søndag 10. august 2003 20:08,

oppdatert 20:08

RELATERTE SAKER

 [AKP-oppgjøret](#)

▶ [Folkemord og «feilslått politikk»](#)

[4. okt]

Var Pol Pot en forvirret, ond demon som begikk massedrap på egen befolkning fordi han hadde misforstått marxismen? Var Mao og Stalins totalitære skrekkegimer tuftet på en misforståelse av Marx og Lenin? Eller er det noe ved marxismen som åpner for totalitarismen? Det faktum at de fleste regimer som har gått helhjertet inn for marxismen har endt opp med å terrorisere og utrydde sin egen befolkning skulle antyde et svar.

Det interessante er: hvorfor fører marxismen med seg så mye elendighet når den omformes til konkret politisk virkelighet. Marx tenkning rommer tross alt noen av de mest grunnleggende moralske prinsippene i den europeiske moderniteten. Filosofen Hannah Arendt påpeker i sine studier av totalitarismen at den likevel bærer med seg en totalitær kime: I stedet for å betrakte historien som et åpent rom hvor det menneskelige fritt kan utspille seg, reduserte Marx historiens utvikling til en målrettet prosess som følger sin egen indre logikk. Han introduserte nok det arbeidende menneskets omgang med materien som historiens drivende prinsipp, men historien oppfattes som en teleologisk prosess hvor det enkelte mennesket verken har noen innflytelse på, eller betydning for, den totale utviklingen – det er kun en plassholder i utviklingen.

Tanken om at historien med nødvendighet beveger seg i retning av det klasseløse samfunn, representerer et grunnleggende trekk ved marxismen. Marx er ikke først og fremst opptatt av det frie menneske som overskrider enhver nødvendighet gjennom uforutsigbare handlinger, som i sin tur kan utløse et sett av uforutsigbare ringvirkninger. For ham er den enkelte person av interesse i den grad hun personifiserer økonomiske motsetninger eller utgjør en representant for en bestemt klasse. Og enhver vektlegging av menneskelig frihet og uforutsigbarhet må forstås på bakgrunn av klassekampen – den representerer kun den herskende klasses forsøk på å holde på makten og hindre den naturlige prosessen mennesket er underlagt.

Marx teori har absolutt mye for seg og kan ofte egne seg godt for studier av historisk utvikling så vel som samfunnskritikk, men Arendt fremhever at den også er farlig: historiesynet inviterer til en streng ideologisering. En ideologi er nettopp det den er: en lære om ideens indre logikk. En slik lære tar utgangspunkt i en bestemt idé, og søker å vise hvordan hele historien må forstås på grunnlag av denne ideens utfoldelse. Det som karakteriserer de totalitære ideologier er at de forsøker å få den nødvendige historiske utviklingen til å bevege seg friksjonsfritt i henhold til det de oppfatter som historiens bevegelseslov.

Ideologien en fortelling som har som mål å totalforklare historiske hendelser så vel som den fremtidige utviklingen i lys av et bestemt premiss. Ideologier søker absolutt forutsigbarhet og dermed også fullstendig kontroll. Men det krever at den menneskelige egenart underordnes ideologiens nødvendighet. Ingen ideologi som søker forutsigbarhet kan akseptere et menneske som kan bringe frem noe helt nytt og uforutsigbart.

Ideologier tar ikke utgangspunkt i den faktiske verden, men etablerer i stedet en fiktiv verden hvor alt er konsistent. Er det uoverensstemmelse mellom ideologi og virkelighet, desto verre for virkeligheten. Ideologien forenkler en komplisert og uoversiktlig verden. Den definerer fienden og viser vei mot målet – og den fritar den enkelte for ansvar. Det finnes kun et drivende prinsipp, og det er det som virker i ideen – alt annet er kun erstattbar materie som ideen kan ikle seg. Arendts poeng var at marxistiske ideologer i det 20. århundret forsøkte å perfeksjonere marxismen som ideologi; etablere klassekampen som den grunnleggende logikk som virker nådeløst så vel fremover som bakover i historien.

Det som i siste instans kjennetegner den totalitære ideologien er at den søker å eliminere mennesket, slik vi kjenner det, til fordel for fullstendig forutsigbare menneskelignende vesener som nok er i stand til å reagere, men ikke til å agere og ta ansvar. I et totalitært regime kreves ingen onde mennesker til å iverksette dets kriminelle politikk. Det eneste som kreves, er mennesker som betrakter seg selv som utopiens redskap. Mennesker med historiske oppgaver er i stand til å gjøre det meste – også å ta livet av venner og familie.

Ideologier er harmløse, hevder Arendt, kun så lenge vi ikke tar dem helt på alvor. Om man tar ideologier tilstrekkelig alvorlig kan det til gjengjeld være fare på ferde. En ting er å beskrive hvordan den historiske utviklingen har vært med på å forme mennesker, en annen ting er å påstå at historien har makt over fremtiden. Historien går ikke sin egen gang – den har ikke en gang et mål. Det er mennesker som driver den fremover. Vi kan faktisk være med på å bestemme dens utvikling. Om man betrakter seg selv som et mer

eller mindre overflødig redskap i historiens tjeneste kan det være tilfeldig om man gjør seg skyldig i de verste forbrytelser eller ikke.

Jeg vil rette en takk til folk i Norge for at de ikke trodde på oss og aldri lot oss få praktisere dette i stor skala det kunne ha gått riktig ille , hevder Erling Maartmann-Moe i Dagbladet (25.07). Jo, jeg kunne være blevet en glimrende nazist, hvis jeg var født i Tyskland halvanden generation tidligere , hevdet Ulrik Dahlin i Weekendavisen (09.01). Dette er viktige innsikter fra mennesker med bakgrunn i henholdsvis norske AKP og danske KAP.

Det er ikke bare venner og familie som kan ofres i klassekampen. Partimedlemmer kunne også risikere å måtte gå til felts mot seg selv. Dette psykologisk sett interessante fenomenet kan illustreres med Moskva-prosessene som fant sted i perioden fra 1936-1938. De anklagede var alle lojale partitilhengere, og derfor gav de, til tross for at de fleste erklærte seg uskyldige, uttrykk for at deres dom var en for så vidt beklagelig, men likevel en viktig og historisk nødvendig forutsetning for å oppnå det kommunistiske samfunn.

Som medlemmer av partiet var mange av dem overbevist om at partiet alltid hadde rett. Hvis partiet var nødt til å straffe dem for forbrytelser som måtte oppstå som en uunngåelig del av den historiske utviklingen, så kunne de ikke motsette seg dette. Selv om de var uskyldige ville de, i partiets øyne, gjøre seg til forbrytere hvis de nektet å påta seg skylden. De ville da nekte å påta seg den historisk nødvendige rollen som forbrytere og dermed fremstå som en fiende av den uunngåelige historiske utviklingen mot det kommunistiske samfunn.

Artikkelen kan også leses på nett: <http://www.dagbladet.no/kultur/2003/08/10/375613.html>
Dagbladet © 2004